

Sectorprognose Maart 2018

Bouwproductie groeit met de handrem erop

Sterke groei bouwsector geremd door tekorten aan personeel en materiaal

De bouwproductie steeg in 2017 met 5,7%. De vierde jaarlijkse stijging op rij. Ook de omzet van de bouwondernemers steeg in 2017 met 5,7%. Door de hoge vraag naar bouwprojecten zijn bouwondernemers in staat steeds hogere prijzen te vragen, wat ten goede komt aan de marges. In 2018 en 2019 groeit de bouwproductie naar verwachting minder hard door tekorten aan personeel en materiaal. Ook moeten bouwondernemers de komende jaren rekening houden met een aantal strategische trends die hun verdienmodel veranderen.

De Nederlandse economie blijft groeien

De Nederlandse economie blijft de komende jaren groeien, al ligt het groeitempo in 2019 wat lager. Voor 2018 verwacht ABN AMRO een groei van 3,3% en voor 2019 een groei van 2,6% van de Nederlandse economie. Zowel de investeringen, de consumptie en de overheidsuitgaven blijven in 2018 en 2019 groeien, al is het groeitempo wat lager. De belangrijkste oorzaak van het lagere groeitempo in 2019 is dat er geen sprake meer zal zijn van inhaalvraag als gevolg van het herstel na de crisis.

Daar profiteert de bouwsector van

De gunstige vooruitzichten voor de Nederlandse economie zorgen ervoor dat 2018 en 2019 goede jaren voor de bouwondernemer worden.

Voor 2018 verwachten wij een groei van de bouwproductie van 4,5% en voor 2019 een groei van 4%. Het groeitempo ligt lager dan in de jaren 2015 en 2016. Hier zijn een aantal redenen voor. Allereerst groeit de Nederlandse economie langzamer, wat zijn weerslag gaat hebben op de bouwsector. Vooral de groei van de investeringen ligt in 2019 lager, wat zijn effect heeft op de bouwsector. Daarnaast is de vraag naar bouwactiviteit op dit moment zo groot dat bouwbedrijven deze vraag niet aan kunnen. Dit uit zich op dit moment in personeelstekorten. Ook toeleveranciers hebben moeite om de vraag naar materialen aan te kunnen. Hierdoor ontstaat er vertraging bij bouwprojecten. Dit heeft gevolgen voor de bouwproductie in 2018 en 2019. Die groeit naar verwachting minder hard dan zonder deze tekorten.

Volumegroei bouw per branche

	2017	2018	2019
	% -mutaties		
Bouw	5,7%	4,5%	4,0%
Woningbouw	8,0%	6,0%	5,0%
Utiliteitsbouw	3,5%	3,5%	3,0%
Gww	3,0%	3,5%	4,0%
Installateurs	-1,0%	4,0%	4,0%
Aanverwante sectoren:			
Groothandel bouwmaterialen*	8,9%	6,0%	5,0%
Hout- en bouwmaterialenindustrie	3,3%	3,5%	3,5%
Architecten*	7,3%	5,0%	4,0%
Ingenieurs*	3,7%	3,0%	2,0%

Bron: ABN AMRO Sector Advisory

*: Groei groothandel, architecten en ingenieurs betreft omzet

Kerncijfers Nederlandse economie

	2017	2018	2019
	% -mutaties		
BBP	3,2	3,3	2,6
- Particuliere consumptie	1,9	2,2	2,3
- Overheidsconsumptie	1,0	2,9	2,3
- Investeringen	6,1	5,7	4,0
- Uitvoer	5,8	5,1	4,6
- Invoer	5,2	5,6	5,0
Consumentenprijzen (HICP)	1,4	1,6	2,5
Werkloosheid (% ber. bev.)	4,9	3,9	3,6

Bron: CBS, TR Datastream, prognoses ABN AMRO Economisch Bureau

Strategische trends beïnvloeden groei

Er zijn een aantal strategische trends waar de bouwondernemer de komende jaren mee te maken krijgt en waar hij of zij zijn of haar bedrijf op moet aanpassen om toekomstbestendig te blijven.

Allereerst is er zoals zojuist geschreven sprake van een personeelstekort. Dit tekort is niet zomaar weggepoetst. Het Economisch Instituut voor de Bouw (EIB) gaat er van uit dat in de periode 2016-2022 bijna 64.000 nieuwe werknemers moeten worden aangenomen. Ook de topmannen van de grote bouwbedrijven luiden hier inmiddels de noodklok over. Zij spreken van een *war on talent*. Dit is ook duidelijk terug te zien in de vacatures bij de grote bouwbedrijven. In juni 2017 had BAM nog 200 vacatures uitstaan, blijkt uit een artikel van Cobouw. Inmiddels staan er 298 vacatures op de website van BAM. De meeste vacatures zijn er in de infratrak. En het probleem wordt alleen maar groter. Door de vergrijzing kan het personeelstekort in de bouw structureel worden. In een [rapport](#) dat wij eind 2016 publiceerden, kwamen wij tot de conclusie dat digitalisering een oplossing hiervoor kan zijn. Door meer te werken met 3D-printing, prefab en modulaire bouw zijn er minder werknemers in de bouw nodig. Dit kan de arbeidsmarkt lucht geven.

De bouw kan niet om verduurzaming heen

Ook moeten bouwbedrijven de komende jaren inspelen op de verduurzaming van de gebouwde omgeving en circulair bouwen. Miljoenen woningen, kantoren en andere gebouwen moeten verduurzaamd worden. Hier liggen vooral kansen voor de bouwsector. Het Planbureau voor de Leefomgeving heeft berekend dat het verduurzamen van Nederlandse woningen naar een energielabel B alleen al EUR 28,1 miljard gaat kosten. Er is naast het verduurzamen van gebouwen en woningen ook steeds meer aandacht voor circulair bouwen. In een [rapport](#) uit 2017 gaven wij aan dat de bouw niet om de circulaire economie heen kan en dat bouwbedrijven hiermee aan de slag moeten.

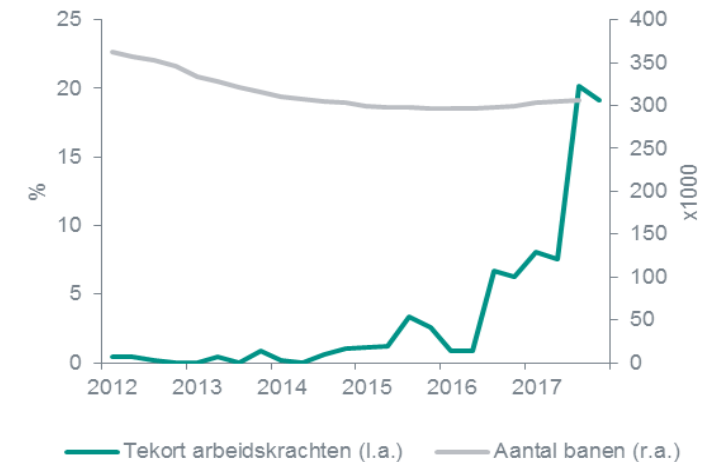
Missie 2030: ABN AMRO draagt een steentje bij

ABN AMRO wil bijdragen aan de verduurzaming van de gebouwde omgeving. Daarom hebben wij als doel gesteld dat alle kantoren en woningen die wij financieren in 2030 energielabel A hebben. Ook zorgen wij ervoor dat in 2023 al het vastgoed dat wij in eigen gebruik hebben energielabel A heeft. ABN AMRO financiert ruim 10% van het totaal aantal m2 van de gebouwde omgeving in Nederland.

Bevolkingsontwikkeling stuurt de bouw

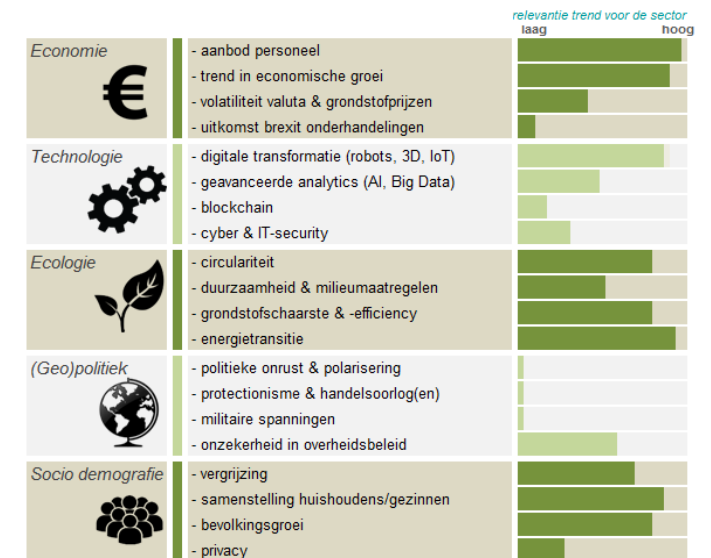
Ten slotte gaat de bevolkingssamenstelling in Nederland blijvend veranderen en daar moet de bouwsector op inspelen. De bevolking vergrijsst en huishoudens worden steeds kleiner.

Figuur 1: Ontwikkeling aantal banen en personeelstekort

Bron: CBS

Figuur 2: Belang strategische thema's bouw

Bron: ABN AMRO Sector Advisory

Bouwers zullen steeds vaker de opdracht krijgen om woningen en de infrastructuur hierop aan te passen. Woningen moeten levensloopbestendig worden gemaakt, zodat je als je ouder bent ook in je huis kunt blijven wonen. Ook moeten bouwers meer betaalbare, kleine woningen bouwen. De jonge alleenstaanden hebben minder vaak een auto, waardoor minder parkeerplaatsen nodig zijn. In plaats daarvan kan bijvoorbeeld meer groen in de wijk worden gerealiseerd. Er moet dus anders over de infrastructuur worden nagedacht.

(% volumegroei)	2018	2019
Woningbouw	6,0%	5,0%
(nieuwbouw en renovatie van woningen, transformatie van gebouwen naar woningen)		

De woningbouw groeit naar verwachting in 2018 en 2019 nog flink, met respectievelijk 6,0% en 5,0%. De voorlopende indicatoren zoals de orderportefeuille geven aan dat de vooruitzichten voor de woningbouw zeer positief zijn. De orderportefeuille bedroeg in december 2017 10,6 maanden. Afgezien van de maand november is de orderportefeuille nog nooit zo hoog geweest. Ook het aantal vergunningen steeg hard in 2017. Er zijn 23% meer vergunningen afgegeven voor nieuwe woningen. Er worden vooral meer huur- en koopwoningen door commerciële partijen gebouwd. Het aantal vergunningen voor renovatie van woningen steeg met 18%

in 2017. Toch verwachten wij dat het groeipercentage dit jaar lager zal liggen dan in 2017. Dit komt doordat de doorlooptijden steeds langer worden door de hoge vraag. Hierdoor is er een tekort aan materialen en personeel. De woningbouw zal hier relatief veel last van hebben, omdat de vraag naar nieuwe woningen zeer hoog is.

Bouwers, houdt rekening met duurzaamheid en de toekomstige bevolking

Naast dit tekort aan personeel, zijn er een aantal strategische trends die relevant zijn voor de woningbouw. Een van de belangrijkste is de veranderende samenstelling van de bevolking. Vooral het aantal eenpersoonshuishoudens stijgt de komende jaren. Ook wordt de bevolking steeds ouder. Hierop moeten nieuw te bouwen woningen worden aangepast. Dus kleinere woningen die levensbestendig zijn. Deze woningen zijn veelal in de stad nodig. Dit kan ook een impuls geven aan de renovatie van woningen. Bijvoorbeeld door het splitsen van grote woningen in appartementen of het aanpassen van woningen zodat ouderen er in kunnen blijven wonen. Daarnaast kunnen woningbouwers niet om de duurzaamheidsambities heen. Dit geldt vooral voor de bestaande woningen, nieuwe woningen hebben al minimaal energielabel A+. De bestaande woningen moeten worden verduurzaamd en uiteindelijk ook van het gas af. Voor socialehuurwoningen en

vrijesectorhuurwoningen zijn er al convenanten afgesloten met afspraken over verduurzaming. 47% van de huidige woningvoorraad heeft een energielabel D of lager en 78% van de woningen heeft een energielabel C of lager. Het Planbureau voor de Leefomgeving schat in dat het verduurzamen van de bestaande woningen naar minimaal label B EUR 28,1 miljard gaat kosten. Een gunstig vooruitzicht voor woningbouwers.

(% volumegroei)	2018	2019
Utiliteitsbouw	3,5%	3,0%
(nieuwbouw en renovatie van utiliteitsgebouwen zoals agrarische gebouwen, kantoren, winkels, bedrijfsruimten, logistieke gebouwen, scholen en zorggebouwen)		

De ergste zorgen voor de utiliteitsbouw zijn voorbij. Ondanks dat de leegstand van kantoren (16%) en winkels (9%) nog groot is, is de vraag naar nieuwe utiliteitsgebouwen zo hoog dat bouwondernemers hiervan kunnen profiteren. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de waarde van de afgegeven vergunningen. Die steeg in 2017 met 12,4%. Er werd voor EUR 5,8 miljard aan nieuwe vergunningen afgegeven, het hoogste aantal in vier jaar tijd. Ook de orderportefeuille van utiliteitsbouwers is groot. In december 2017 bedroeg de orderportefeuille 10,2 maanden. Deze omvang is enigszins geflatteerd door het grote aantal utiliteitsbouwers dat de crisis niet heeft overleefd. De stijging van de vergunningen is te danken aan de vergunningen voor nieuwe

gebouwen. De waarde van de afgegeven vergunningen voor nieuwe gebouwen steeg in 2017 met 18,6%. Er werden vooral meer vergunningen voor nieuwe scholen en logistieke gebouwen afgegeven.

Een deel van de leegstaande gebouwen kan nog getransformeerd worden tot woningen. Deze transformaties komen echter niet in de statistieken over de utiliteitsbouw terecht, maar worden meegeteld in de renovatie van woningen. De waarde van de afgegeven vergunningen daalde met 0,9% in 2017. Het aantal afgegeven vergunningen liet wel een lichte stijging zien (1,6%). Dit betekent dat er meer kleine renovaties worden uitgevoerd aan utiliteitsgebouwen.

Utiliteitsbouwers kunnen niet om duurzaamheid heen

Net als voor woningbouwers is voor utiliteitsbouwers duurzaamheid een onderwerp waar zij niet omheen kunnen. De verplichting vanuit de Rijksoverheid dat kantoren vanaf 2023 minimaal een energielabel C moeten hebben is de belangrijkste reden. Dit kan een impuls geven aan de renovatie van gebouwen. Het EIB heeft berekend dat hiermee extra investeringen van circa EUR 1 miljard zijn gemoeid. Dit is een positief vooruitzicht voor utiliteitsbouwers die zich met renovatie bezighouden. In de waarde van de vergunningen is deze ontwikkeling nog niet terug te zien. Het lijkt er daarom op of

kantooireigenaren nog afwachtend zijn bij het verduurzamen van hun panden. De nieuwe kantoren die nu gebouwd worden zijn al heel duurzaam en ook kleiner. Vanaf 2020 moeten alle nieuwe gebouwen bijna energieneutraal zijn.

(% volumegroei)	2018	2019
Gww	3,5%	4,0%
(o.a. wegebouw, grondwerk en riolering, civiele betonbouw en kabels en leidingen)		

De overheid is voor de grond-, water- en wegebouw (gww) de belangrijkste opdrachtgever. Lange tijd namen de budgetten af. Vanaf 2018 nemen zowel de budgetten voor de infrastructurele werken als voor het Deltafonds, voor de waterkwaliteit- en veiligheid, weer toe. Hier kunnen gww-bouwers van profiteren. Ook is er in het Regeerakkoord ruim EUR 2 miljard extra geld toegezegd voor de infrastructuur. Dit kan de gww een extra impuls geven. Ook verwachten wij dat provincies en gemeentes meer uitgeven aan de infrastructuur. Daarbij gaat het om de infrastructuur bij nieuwe woningen, maar ook uitgaven voor het wegwerken van achterstallig onderhoud.

Van onzekerheid tot digitalisering

Voor gww-bouwers is de onzekerheid die het overheidsbeleid met zich meebrengt altijd een belangrijke factor om mee rekening te houden. Zeker in het huidige politieke klimaat is denkbaar dat het kabinet de rit niet uitzit.

Bezuinigingen op de infrastructuur liggen altijd op de loer, zeker wanneer het economisch minder gaat. Voor de komende paar jaar zijn de vooruitzichten goed, mede door de toezegging uit het Regeerakkoord. Maar daarna kan het beleid zomaar weer veranderen.

Een andere ontwikkeling waar gww-bouwers rekening mee moeten houden, is digitalisering. Zelfrijdende auto's kunnen het gebruik van ons wegennet volledig veranderen. In de toekomst moeten wegen daarop worden ingericht. Het is voor gww-bouwers goed om zich daar al in te verdiepen, zodat zij kunnen participeren wanneer dit de realiteit wordt.

(% volumegroei)	2018	2019
Installateurs	4,0%	4,0%
(ontwerp, advies en onderhoud van technische installaties op het gebied van elektrotechniek, klimaat, sanitair en isolatie)		

Installateurs hebben in 2017 een moeilijk jaar gehad. Hun omzet daalde in 2017 met 0,5%. Ook hun orderportefeuille liep in 2017 terug. In november 2017 bedroeg de orderportefeuille 6,3 maanden, terwijl die een jaar eerder nog 6,8 maanden omvatte. Het is niet zo dat er geen werk is voor installateurs. Installateurs zijn voor 65% van hun werk afhankelijk van de woning- en utiliteitsbouw. Deze branches laten flinke groei zien, wat zich ook zou moeten vertalen naar hogere groei bij de installateurs. De reden dat dit in 2017 niet is gebeurd, heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat

installateurs kritischer zijn op de werken die zij aannemen. Installateurs nemen alleen nog werken aan die voor hen winstgevend zijn. Hierdoor ligt hun productie lager, maar kunnen zij wel hogere prijzen vragen. Hierdoor zullen de marges van installateurs verbeteren.

Ook hadden installateurs in 2017 waarschijnlijk last van het tekort aan technisch personeel, waardoor ze minder werk konden verrichten. Voor 2018 en 2019 verwachten wij dat installateurs weer meer werk aannemen omdat de vraag hoog blijft. De prijzen in de markt stijgen in bredere zin, waardoor installateurs minder selectief hoeven te zijn in de werken die zij aannemen. Hierdoor stijgt hun omzet.

Duurzaamheid zet installateurs op de kaart

Installateurs kunnen profiteren van de verduurzaming van gebouwen en woningen. Bij de verduurzaming zijn namelijk veel installaties nodig. Denk bijvoorbeeld aan een warmtepomp. Deze moeten worden geplaatst, maar daarna ook worden onderhouden. Een goede markt voor installateurs die zich met klimaatoplossingen bezighouden. Ook de vergrijzing zorgt voor meer werk voor installateurs. Zij kunnen helpen met het levensbestendig maken van de woning door bijvoorbeeld hulpmiddelen voor ouderen te [installeren](#) zodat zij eenvoudiger gordijnen of deuren kunnen

openen. Ook het gebruik van sensoren kan hierbij helpen. Bijvoorbeeld door het aanbrengen van sensoren in huis die registreren als iemand valt. De sensor geeft vervolgens een signaal aan een verzorger door.

	2018	2019
(% omzetgroei)		
Groothandel	6,0%	5,0%
(groothandel in verf, zand, tegels, plavuizen, hout, plaatmateriaal en overige bouwmaterialen)		

De groothandel in bouwmaterialen profiteerde in 2017 van de sterke groei van de bouwsector. De omzet steeg met 8,5%. Vooral kleinere bouwbedrijven maken gebruik van de groothandel om materialen in te kopen. Deze kleine bouwbedrijven groeien al sinds 2013 het hardst van alle type bouwbedrijven. Voor 2018 en 2019 verwachten wij nog flinke groei, maar het groeitempo zal wat lager liggen dan in 2017. Door de sterke vraag naar bouwproducten en de bijbehorende grote vraag naar materialen, hebben producenten de mogelijkheid om hun prijzen te verhogen. Dit zorgt ervoor dat de groothandel te maken krijgt met hogere inkooprijzen. Dit kan hun omzet negatief beïnvloeden. De afzetprijzen van vooral bouwmaterialen lieten in 2017 al een duidelijke stijging zien. In 2017 stegen de afzetprijzen met 1,4%, terwijl de stijging in 2016 nog 0,6% bedroeg.

De groothandel moet een antwoord vinden op circulair bouwen

Het verdienmodel van de groothandel kan in de toekomst permanent veranderen. Circulair bouwen staat nu nog in de kinderschoenen, maar door het Rijksbrede programma Nederland Circulair in 2050 neemt de belangstelling en noodzaak tot circulair bouwen alleen maar toe. De bouwsector wordt hierin als speerpunt benoemd. De groothandel kan hier een centrale rol innemen. Materialen die uit slooppanden worden gehaald, kunnen opgekocht worden door groothandels die ze vervolgens weer verkopen. De groothandel kan hierdoor een belangrijke schakel in de circulaire economie worden. Maar dan moeten de groothandels hier wel tijdig op inspelen. 2050 is nog ver weg, maar op dit moment is het materiaalgebruik bij nieuwbouw van woningen en kantoren ook al van belang. De MilieuPrestatie Gebouwen-berekening (MPG) is bij nieuwe gebouwen verplicht. Hierin neemt de milieuprestatie van materialen een steeds grotere rol in. Over het algemeen hebben natuurlijke, hernieuwbare materialen een lagere milieuprestatie en dus milieubelasting. Ook het transport van materialen wordt in de MPG meegenomen.

(% volumegroei)	2018	2019
Productie	3,5%	3,5%

(o.a. timmerbedrijven, producenten van plaatmateriaal, emballagemateriaal, stortklaar beton, cement, gips, glas, asfalt, baksteen)

De producenten van hout- en bouwmaterialen doen in het huidige economische klimaat goede zaken. De productie steeg in 2017 met 3,3%, terwijl de omzet met 4,4% steeg. Producenten kunnen dus hogere prijzen voor hun producten vragen. Dit is voor het tweede jaar op rij het geval. Voor 2018 en 2019 verwachten wij een vergelijkbare groei. De groei van de bouwproductie en de bijbehorende vraag zullen de komende twee jaar aanhouden. Door de hoge vraag blijven producenten in staat om hogere prijzen te vragen voor hun producten. Dit zorgt ervoor dat hun omzet naar verwachting harder groeit dan de productie. De vraag naar bouwmaterialen is op dit moment hoger dan naar hout. Dit is te zien aan de hogere afzetprijzen. Gezien de sterke toename van het aantal nieuwbouwprojecten blijft dit zo. De hogere vraag zorgt voorsnog niet voor een veel hogere orderportefeuille. De orderportefeuille van de bouwmaterialenindustrie steeg van 3,6 naar 3,8 maanden; een minimale stijging. De orderportefeuille van de houtindustrie steeg harder, van 2,5 naar 3 maanden.

Productie kan niet om circulair heen

Net als de groothandel kunnen producenten niet om de circulaire economie heen. Wel is deze ontwikkeling voor producenten minder gunstig dan voor de groothandel. Naar verwachting neemt op de langere termijn de vraag naar nieuwe grondstoffen af. Dat geldt vooral voor bouwmaterialen, zoals beton. De productie hiervan is vervuilend en hergebruik zal in zwang raken. De houtindustrie kan wel van de circulaire economie profiteren. Hout neemt als biobased materiaal een centrale plaats in in de circulaire economie. Wel moet de branche kritisch kijken naar waar het hout vandaan komt, omdat het vervoer ook zorgt voor CO2-uitstoot.

(% omzetgroei)	2018	2019
Architecten	5,0%	4,0%

(concept, ontwerp en bestek en zien toe op uitvoering van (nieuw)bouwprojecten. Ook betrokken bij verbouwingen en restauraties)

Architecten maken een comeback na de crisis. In 2017 steeg hun omzet met 7,3%, nadat hun omzet in 2016 ook al met 6,3% steeg. De omzet ligt nog wel 40% onder het niveau van voor de crisis. Als we uitgaan van het verwachte groeitempo in 2018 en 2019 kan het nog wel 10 jaar duren voordat de omzet van architecten weer op het pré-crisisniveau is. Architecten profiteren van de toename van de woningbouw, hun belangrijkste klanten bevinden zich in deze branche. Voor 2018 en 2019 verwachten wij groei, maar ligt het tempo wat lager. Dit is in lijn met onze verwachtingen over de woningbouw. Ook de orderportefeuille rechtvaardigt een lager

groeitempo. De orderportefeuille van architecten lag in november 2017 op 4,6 maanden. Een jaar eerder was dat maar een fractie lager, namelijk 4,5 maanden. De orderportefeuille laat dus niet zo'n duidelijke groei zien als in andere branches.

Architecten kunnen bijdrage leveren aan verduurzaming en levensbestendige woningen

Het aanpassen van gebouwen aan de eisen van duurzaamheid en circulariteit begint bij het ontwerp. Architecten kunnen hier dus een leidende rol spelen. Hetzelfde geldt voor het levensbestendig maken van woningen die passen bij de veranderende bevolkingssamenstelling.

(% omzetgroei)	2018	2019
Ingenieurs	3,0%	2,0%

(adviseren, ontwerpen, verrichten haalbaarheidsstudies, berekenen en begeleiden bouwplannen)

De groei van de ingenieursbranche bleef in 2017 achter. De omzet van ingenieurs steeg met 3,7%. Hier moet wel bij worden gezegd dat ingenieurs minder last hebben gehad van de crisis, omdat zij vaak ook in het buitenland actief zijn. Daardoor konden zij toen hun activiteiten spreiden en waren ze minder afhankelijk van de Nederlandse markt. Hun omzet ligt dan ook al 6,4% boven het niveau van voor de crisis. Terwijl de omzet van bouwbedrijven nog 2,7% onder dit niveau ligt.

Op dit moment zijn de internationale activiteiten een nadeel voor ingenieurs. Er zijn geopolitieke spanningen die samenhangen met de potentiële handelsoorlog tussen de VS en de EU en met de aanstaande Brexit. Zeker voor ingenieurs die in het Verenigd Koninkrijk (VK) actief zijn, betekent dit onzekerheid. Circa 12% van de bouwdiensten die uitgevoerd worden, gaan naar het VK. Na Duitsland en België is het VK de belangrijkste bestemming. Wel werd er in 2016 maar voor EUR 2,6 miljard aan bouwdiensten uitgevoerd. De groei ligt daarom vooral in 2019 lager, omdat dan Brexit zijn climax bereikt. Dat er geen harde groei te verwachten is, is ook te zien aan de orderportefeuille. In november 2017 bedroeg de orderportefeuille 5,2 maanden. Een jaar eerder was dit nog 5,4 maanden.

Geopolitieke spanningen en smart cities

De komende jaren zullen geopolitieke spanningen ingenieurs parten blijven spelen. Zoals besproken hang vooral Brexit als een zwaard van Damocles boven de markt. Maar er zijn ook positieve ontwikkelingen waar de ingenieur van kan profiteren. Ingenieurs kunnen een bijdrage leveren aan de energietransitie, klimaatverandering en de ontwikkeling van gezonde steden. Dit alles komt samen in zogenoemde '[smart cities](#)'.

ABN AMRO Sector Advisory

Contactpersoon voor deze publicatie:

Madeline Buijs, Sectoreconoom Bouw

Tel. 06 – 10 97 17 86

madeline.buijs@nl.abnamro.com

ABN AMRO Sector Advisory			
	Sander van Wijk	Hoofd Sector Advisory	sander.van.wijk@nl.abnamro.com
	Franka Rolink-Couzy	Hoofd Sector Research	franka.rolink@nl.abnamro.com
	Rishma Hoeba	Secretaresse	rishma.hoeba@nl.abnamro.com
Agrarisch	Pierre Berntsen	Sector Banker	pj.berntsen@nl.abnamro.com
	Jan de Ruyter	Sector Banker	jan.de.ruyter@nl.abnamro.com
	Nadia Menkveld	Sector Econoom	nadia.menkveld@nl.abnamro.com
	Martijn Leguit	Sector Analist	martijn.leguit@nl.abnamro.com
Food	Rob Morren	Sector Banker	rob.morren@nl.abnamro.com
	Nadia Menkveld	Sector Econoom	nadia.menkveld@nl.abnamro.com
	Martijn Leguit	Sector Analist	martijn.leguit@nl.abnamro.com
TMT	Steven Peters	Sector Banker	steven.peters@nl.abnamro.com
	Kasper Buiting	Sector Econoom	kasper.buiting@nl.abnamro.com
	Justine Vijver	Sector Analist	justine.vijver@nl.abnamro.com
Zakelijke diensten	Han Mesters	Sector Banker	han.mesters@nl.abnamro.com
	Kasper Buiting	Sector Econoom	kasper.buiting@nl.abnamro.com
	Justine Vijver	Sector Analist	justine.vijver@nl.abnamro.com
Retail	Henk Hofstede	Sector Banker	henk.hofstede@nl.abnamro.com
	Sonny Duijn	Sector Econoom	sonny.duijn@nl.abnamro.com
	Saskia van de Scheur	Sector Analist	saskia.van.de.scheur@nl.abnamro.com
Leisure	Stef Driessen	Sector Banker	stef.driessen@nl.abnamro.com
	Sonny Duijn	Sector Econoom	sonny.duijn@nl.abnamro.com
	Saskia van de Scheur	Sector Analist	saskia.van.de.scheur@nl.abnamro.com
Industrie	David Kemps	Sector Banker	david.kemps@nl.abnamro.com
	Casper Burgering	Sector Econoom	casper.burgering@nl.abnamro.com
	Alexander Goense	Sector Analist	alexander.goense@nl.abnamro.com
Bouw	Petran van Heel	Sector Banker	petran.van.heel@nl.abnamro.com
	Madeline Buijs	Sector Econoom	madeline.buijs@nl.abnamro.com
	Bram van Amerongen	Sector Analist	bram.van.amerongen@nl.abnamro.com
Transport & Logistiek	Bart Banning	Sector Banker	bart.banning@nl.abnamro.com
	Madeline Buijs	Sector Econoom	madeline.buijs@nl.abnamro.com
	Bram van Amerongen	Sector Analist	bram.van.amerongen@nl.abnamro.com
Healthcare	Anja van Balen	Sector Banker	anja.van.balen@nl.abnamro.com
	Selma van der Graaf	Sector Analist	selma.van.der.graaf@nl.abnamro.com
Onderwijs	Eric Zwaard	Sector Banker	eric.zwaard@nl.abnamro.com
	Selma van der Graaf	Sector Analist	selma.van.der.graaf@nl.abnamro.com
Grondstoffen:			
- Industriële Metalen	Casper Burgering	Sector Econoom	casper.burgering@nl.abnamro.com
- Agricommodities	Nadia Menkveld	Sector Econoom	nadia.menkveld@nl.abnamro.com

Disclaimer

De in deze publicatie neergelegde opvattingen zijn gebaseerd op door ABN AMRO betrouwbaar geachte gegevens en informatie, die op zorgvuldige wijze in onze analyses en prognoses zijn verwerkt. Noch ABN AMRO, noch functionarissen van de bank kunnen aansprakelijk worden gesteld voor in deze publicatie eventueel aanwezige onjuistheden. De weergegeven opvattingen en prognoses houden niet meer in dan onze eigen visie en kunnen zonder nadere aankondiging worden gewijzigd.

Teksten zijn afgesloten op 12 maart 2018

© ABN AMRO, maart 2018

Deze publicatie is alleen bedoeld voor eigen gebruik. Het gebruik van tekstdelen en/of cijfers is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Verveelvoudiging en/of openbaarmaking van deze publicatie is niet toegestaan, behalve indien hiervoor schriftelijk toestemming is gekregen van ABN AMRO.